

Josip Lisac
Zadar

IVO FRANGEŠ I IDEJNA KRETANJA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA

**UDK: 821.163.42.09 Frangeš, I.
821.163.42.09 "17"**

Rukopis primljen za tisak 15.05.2012.

*Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper*

Povjesničar hrvatske književnosti Ivo Frangeš glavnu je znanstvenu pozornost posvećivao hrvatskoj književnosti 19. i 20. stoljeća, kao što je općenito poznato, ali je važan i njegov interes za stariju literaturu, budući da je bio historičar nacionalne književnosti u cjelini, prosuditelj značenja povijesti književnosti u interpretaciji tekstova, kao i ocjenjivač umjetničkih dosega tekstova i njihovih jezičnih ljepota s jasnim značenjem toga poznavanja za povijest književnosti. Kako je jezično pitanje jedno od važnih pitanja povijesti hrvatske književnosti, jasno je da ga je Frangeš promatrao i iz aspekta izgradnje jezika prikladnoga za sve službe potrebne hrvatskom društvu, a među tim potrebama ona služenju umjetnosti riječi svakako ima svoje nedvojbeno mjesto. U jezikoslovnom značenju poglavito treba spomenuti Frangešov rad "Idejna kretanja u južnoslavenskim književnostima 18. stoljeća" iz 1962, kojim je pokrenut nov pristup periodizaciji hrvatskoga književnog jezika, a i rad "Problemi periodizacije hrvatske književnosti" (1965) Marina Franičevića ima zamjetno mjesto. Nakon pobuda povjesničara hrvatske književnosti, i jezikoslovci predvođeni Daliborom Brozovićem i Radoslavom Katičićem pružili su svoje vrlo potrebne uvide, tj. ponovno prevrednovane poglede ne samo na hrvatski jezik 18. stoljeća nego i na cjelinu hrvatske jezične povijesti. Može se zaključiti da je Ivo Frangeš u relativno ranoj fazi svoga rada uočio sve najbitnije što je u 18. stoljeću karakteriziralo hrvatsku i ostale južnoslavenske sredine i da je to izveo u reprezentativnu stilu, s potpunim poznavanjem i na odmjeren način, s utjecajem i na novije obradbe hrvatske jezične povijesti.

Ključne riječi: Frangeš, prosvjetiteljstvo, 18. stoljeće

Povjesničar hrvatske književnosti Ivo Frangeš glavnu je znanstvenu pozornost posvećivao hrvatskoj književnosti 19. i 20. stoljeća, kao što je općenito poznato, ali je važan i njegov interes za stariju literaturu (za Marka Marulića, Ivana Gundulića i mnoge druge pisce), budući da je bio historičar nacionalne književnosti u cjelini, prosuditelj značenja povijesti književnosti u interpretaciji tekstova, kao i ocjenjivatelj umjetničkih dosega tekstova i njihovih jezičnih ljepota s jasnim značenjem tog poznavanja za povijest književnosti. Kako je jezično pitanje uopće jedno od važnih pitanja povijesti hrvatske književnosti, jasno je da ga je Frangeš promatrao i iz aspekta izgradnje jezika prikladnog za sve službe potrebne hrvatskomu društvu, a među tim potrebama ona služenju umjetnosti riječi svakako ima svoje nedvojbeno mjesto. Zanimljivo je u ovom kontekstu upozoriti na Frangešovo sudjelovanje u anketi što je provedena u *Letopisu Matice srpske* prije tzv. Novosadskog dogovora 1954. Napisao je tada ovo (*Letopis Matice srpske*, 130, 1954, br. 2, str. 117): “Bilo bi, svakako, vrlo dobro i korisno kad bi Hrvati i Srbi i u jeziku, pismu i pravopisu bili posve jedinstveni.” Međutim, očito je da ne predlaže izjednačavanje: “Koliko je god istina da Hrvati i Srbi imaju jedan jezik (nazivali ga oni hrvatskim, srpskim, srpskohrvatskim ili kako drugačije), toliko je istina da se Srbi služe jednim a Hrvati drugim književnim izrazom.” Dodao je: “Nije mi se nikada desilo da ne shvatim srpskog pisca, ali mi ni na kraj pameti nije padalo da mu naturam neke svoje nazore na jezik i način kako se tim jezikom služi. Pustimo zasad (naročito kad znamo da i najnoviji pravopis srpski ni u Srbiji nije neprikosnoven, a da u Hrvatskoj skupina stručnjaka, okupljena u Hrvatskom filološkom društvu, sprema najzad naučan pravopis) - pustimo, velim, zasada te sitne razlike na stranu, zadovoljni što živimo u zemlji u kojoj one ni jednog časa ne znače više od onoga što stvarno jesu.” Bio je Frangeš angažiran i prilikom krize oko rječnika književnog jezika što su ga objavljivale Matica hrvatska i Matica srpska i o kojim su problemima raspravljali predstavnici dviju matica 4. i 5. siječnja 1969. u Zagrebu, nakon izlaska prvih dviju knjiga rječnika, a hrvatski članovi u odboru za stilizaciju zaključaka bili su Ljudevit Jonke, Ivo Frangeš i Vlatko Pavletić. Kako se zna, Matica hrvatska 1970. je potpuno obustavila rad na tom rječniku što je bio zamišljen u Novom Sadu 1954. U radu “Položaj dijalekta u hrvatskoj književnosti” iz 1970. (*Domesti*, III, br. 9, str. 15-24) Frangeš naglašava da je nacionalno okupljanje Kroatije izvršio prije svega jezik, a to je bilo moguće jer su i kajkavci i čakavci štokavštinu osjećali svojim postojećim i provjerenim rješenjem. Pomažući se i usporedbama s talijanskim primjerom, Frangeš pokazuje dobro razumijevanje jezičnog pitanja u hrvatskoj književnosti, pri čemu misli i na dijalekt kao sredstvo za karakterizaciju likova (npr. u Marina Držića) i na dijalektalnu književnost 20. stoljeća, na Nazora, Matoša, Galovića, Domjanića, Krležu i druge. Spominje tu i kajkavizme u Antuna Nemčića, kajkavizme i čakavizme u Adolfa Vebera Tkalčevića. Rasprava “Krleža – kodifikator hrvatskog književnog jezika” (*Mogućnosti*, XXVIII, 1981, br. 2-3, str. 140-149) pokazuje kako su pisci što su djelovali u kajkavskom ambijentu (Šenoa, Matoš i Krleža) postali kodifikatori hrvatske štokavštine. Tako je onda sasvim lako razumjeti da je upravo Ivo Frangeš potkraj 1990. u Matoševu Tovarniku iznio ideju o Danima hrvatskoga jezika, koji se otada svake godine održavaju u mjesecu ožujku, u danima glasovite *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* iz 1967.

Zrelost i lucidnost svojih razmišljanja o materinskom jeziku pokazao je Frangeš i 1992. pišući u časopisu *Jezik* (39, 1991-1992, br. 3, str. 66-68) članak "Hrvatski jezik danas". Tu sebe zove štokavcem, ali i obiteljskim čakavcem, po boravištu pola stoljeća kajkavcem. Osvrnuo se je na suvremenu hrvatsku jezičnu situaciju doista sociolingvistički, a tako je u stanovitoj mjeri gledao i cjelinu hrvatske književnosti, od *Bašćanske ploče* do Marovića, Mrkonjića, Maroevića, Paljetka itd.

Međutim, Frangešov interes za povijest hrvatske književnosti mnogostruko je izazovan, a bio je poticajan i u pitanjima povijesti hrvatskoga književnog jezika. U tom jezikoslovnom smislu poglavito treba spomenuti Frangešov rad "Idejna kretanja u južnoslavenskim književnostima 18. stoljeća" objavljen u Firenci 1962. (usp. Frangešovu bibliografiju u zborniku *Umijeće interpretacije*, Zagreb, 2000), kojim je pokrenut nov pristup periodizaciji hrvatskoga književnog jezika, a i rad "Problemi periodizacije hrvatske književnosti" (1965) Marina Franičevića ima zamjetno mjesto, kao i niz starijih prinosa, Ivšićevih, Krstičevih, Barčevih, Jonkeovih itd. Razumije se, svi su ti tekstovi, spomenuti i nespomenuti, važni i sa stanovišta (socio)lingvističkoga, upravo kao i Kombolova *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, izuzetno poticajna i povjesničaru materinskoga jezika.

Nakon pobuda povjesničara hrvatske književnosti, i jezikoslovci predvođeni Daliborom Brozovićem i Radoslavom Katičićem pružili su svoje vrlo potrebne uvide, tj. ponovno prevrednovane poglede ne samo na hrvatski jezik 18. stoljeća nego i na cjelinu hrvatske jezične povijesti.

Ivo Frangeš se u spomenutu radu iz 1962. iskazao kao pouzdan poznavatelj pojedinih južnoslavenskih književnosti. Literatura (ponajprije iz pera Alfonsa Gspana, Lina Legiše, Mihovila Kombola i Jovana Skerlića, ali i drugih, npr. Tome Matića i Žarka Muljačića) mu je poslužila kao pouzdan vodič, a i vlastita disertacija [Kritika talijanskih prijevoda naših narodnih pjesama od Fortisa do prvih dalmatinskih prevodilaca (rukopis), Zagreb, 1952] pružila mu je očitu sigurnost temeljenu na dobrom poznavanju odgovarajuće problematike. Kad je poslije pisao svoju *Povijest hrvatske književnosti*, Frangeš je uglavnom ponovio spoznaje do kojih je došao 1962.

Frangeš uvodno naglašava skromnost hrvatske, slovenske i srpske književnosti 18. stoljeća u estetskom smislu, a ona je lako razumljiva u uvjetima višestoljetne turske najezde i borbe za nacionalno održanje i očuvanje vjere. Veličine, filozofske, umjetničke i druge, nije moglo biti u uvjetima borbe za očuvanje golog života, pri čemu nisu svi krajevi bili okupirani i ugroženi, a Ivo Frangeš vodi računa o "geopolitičkim determinantama" (str. 170; redovito navodim stranice rada iz 1962) onoga doba. To razdoblje racionalizma / prosvjetiteljstva / jozefinizma imalo je u europskim razmjerima dosta zajedničkoga: "odsutnost prave, velike poezije i zabrinutost prije svega za praktična pitanja narodnog prosvjećivanja, izgrađivanje književnog jezika, oslobađanja od suvišnog i negativnog utjecaja crkve, prije svega njene svjetovne moći i raširenosti parazitskih religioznih redova" (170). Druga polovica 18. stoljeća najcjelovitije je iskazala kako su južni Slaveni, obično držani jednim narodom, upravo tada najpotpunije pokazali svoju povezanost i svoju razli-

čitost, jer se je radilo o bitnostima (buđenje nacionalne svijesti; porast građanstva; rađanje historiografije i modernih prirodnih znanosti) u različitim uvjetima. Novosti su donosile terezijanske i jozefinske reforme, pri čemu je južnoslavenski sjever prožet jozefinizmom.

Prema komparatistu Frangešu, u srpskoj književnosti izdvaja se Obradovićeva borba protiv slavenosrpskog jezika, u slovenskoj književnosti utjecaj katoličke crkve na normiranje slovenskog jezika. U hrvatskoj književnosti razlikuju se zbivanja u panonskoj i u primorskoj Hrvatskoj, s jozefinizmom na sjeveru, s utjecajima iz Italije, Švicarske i Francuske na jugu. Registrira Frangeš usporednost racionalizma i neoklasicizma te predromantičarskih kretanja.

Reprezentativni primjeri slavenskoga racionalizma Frangešu su Matija Antun Reljković i Adam Tadija Blagojević. U Reljkovića autor naglašava “neograničeno, prosvjetiteljsko pouzdanje u moć praktičnog i moralnog odgoja” (177). Kao Obradović, i Reljković je “potpun eklektik” (177), uz to “neoriginalan kao mislilac, oprezan kao pisac” (177), dok je Blagojević, oduševljeni jozefinist, nadmašio “u kritici fratara i samoga Došena” (177), Reljkovićeva branitelja i slavitelja. U Antuna Kanižlića nalazi Frangeš zrelost i slatunjavost, ali i umjetničku vrijednost, dok mu je Matija Petar Katančić “glasnik novih vremena i novih ideja” (177), ali uvjeren da su davni narodi naši izravni predci, kao i Ljudevit Gaj nakon njega. Kad se tijekom kola pojavi u Katančića (pjesma “Satir od kola sudi”) “niki mladi Satirić”, Frangeš, glasoviti predstavnik stilističke kritike, dodaje: “aluzija i prezrivi deminutiv posve su očiti” (178). Dakle, ni tu gdje se možda ne bi očekivalo, Frangeš nije iznevjerio svoju temeljnu vokaciju stilističara. Prepunu unutarnje komparatistike, Frangešu se Katančićev Satirić iz šume pojavio “gotovo vidrićevski”, kako to čitamo u *Povijesti hrvatske književnosti*, str. 115. Spomenut je 1962. i Antun Ivanošić kao skromni autor što je živio u Beču i u Bologni, ali on je bio znamenit autor, kako to danas dobro znamo, i po vezama sa Zagrebom i po kajkavskim tumačenjima svojih štokavskih stihova ispod crte. Kao najznatniji povjesničar toga vremena izdvojen je Adam Baltazar Krčelić.

Posebno su zanimljive Frangešove riječi o Andriji Kačiću Miošiću, najpopularnijem hrvatskom književniku uopće, neizmjerano popularnom u svim hrvatskim krajevima, prisutnom i u drugih Slavena i u svjetskoj književnosti, upravo u Herderovim *Volkslieder*. Apostrofiran je i Ivan Lovrić koji je bio pod utjecajima iz Italije i iz Francuske, a važan je njegov istup protiv Fortisa “prije svega kao izraz probuđene nacionalne svijesti i ponosa” (179). Naglašen je i rad Julija Bajamontija iz Splita i Đure Ferića iz Dubrovnika, obojice ljubitelja našega folkloru i narodnih običaja, a Julija Bajamontija Frangeš u *Povijesti hrvatske književnosti* (str. 53) uspoređuje i s Jurjem Šižgorićem koji je gotovo četiri stoljeća prije glasovitog Splićanina i u drugim uvjetima govorio o vrijednostima usmene književnosti. Specifičnosti vidi Frangeš, među ostalim, u klasicističko-predromantičarskoj struji u Slavoniji “koju bismo mogli nazvati učenom, filološkom” (180), a u toj struji on vidi i “ono malo poezije što se u to doba rodilo na našem zemljištu” (180).

U banskoj Hrvatskoj zamjećuje Frangeš otpor Hrvata protiv mađarske agresivnosti, ali pritom oni “brane latinski jezik kao nacionalnu vrijednost” (180) protivajući se sve većim zahtjevima Mađžara. Tako se onda čini prirodnim da se borba s Mađžarima prebacila na

“filološkohistorijski teren o primatu odnosno o drevnosti hrvatskoga naroda u odnosu na mađarski” (180), što je sve vodilo hrvatskom narodnom preporodu, ilirizmu. Opat Ignjat Martinović doveden je opravdano u vezu sa zagrebačkim biskupom Maksimilijanom Vrhovcem, a sve je to povezano s događajima “ogromnog političkog i idejnog značaja” (181) u ono doba.

Znakom novih vremena nazvan je i “pojačan smisao za rješenje osnovnog pitanja novije književnosti hrvatske, pitanje jezika” (181). Frangeš uočava dominaciju štokavštine u odnosu na kajkavštinu u onodobnim knjigama, pa i činjenicu suprotstavljenosti kajkavskoga Zagreba i većinskog hrvatskoga narječja, štokavskoga. Knjižicu Karlovčanina Josipa Šipušića *Temelj žitne trgovine* (1796) drži Frangeš vidovitom u jezičnom smislu. Jakobske ideje zahvatile su i Dalmaciju i Dubrovnik, ideje prosvjetiteljski usmjerene na uređivanje državnoga života i predromantičarski orijentirane na folklornu poeziju i umotvorine. Jezično pitanje pokazalo se središnjim i drugdje u južnoslavenskim književnostima, a novost je bila propast Mletačke Republike i nova orijentiranost Dalmatinaca prema Beču. I u Slovenaca i u Srba, kao i u Hrvata, pojačava se “smisao za normiranje jezične građe, približavanje jezika narodu i izgradnju književnog jezika” (182). U Hrvata opservira Frangeš “odnos među književno razvijenim dijalektima, odnosno među snažnim pokrajinskim tradicijama” (182), kao i obranu latinskoga protiv mađarskih navala. Jezična pitanja pomalo postaju i pitanje umjetničkog stvaranja, a kult narodnog stvaralaštva i afirmacija našeg folklora u Europi već je postala stvarnost; sve je to snažna priprema za preporod i stvaranje modernih književnosti u južnih Slavena. Na kraju je Ivo Frangeš poželio da se pripremi sintetska studija o čitavom tom razdoblju na južnoslavenskim prostorima i ujedno skicirao što bi takav prinos morao obraditi, pri čemu je uzeo u obzir i makedonski racionalizam.

Može se zaključiti da je Ivo Frangeš u relativno ranoj fazi svoga rada uočio sve najbitnije što je u 18. stoljeću karakteriziralo hrvatsku i ostale južnoslavenske sredine i da je to izveo u reprezentativnu stilu, s potpunim poznavanjem i na odmjeran način, s utjecajem i na novije obradbe hrvatske jezične povijesti. Poslije se tim pitanjima nije mnogo vraćao, a u *Povijesti hrvatske književnosti* nešto je od tih uvida ispustio i nešto dopunio, pri čemu se osobito ističe stilski briljantno i točno portretiranje Andrije Kačića Miošića, većeg djelovanjem nego djelom (*Povijest hrvatske književnosti*, str. 121) i jednog od uzora hrvatskoga narodnog preporoda u kojem je došlo do ujedinjenja Hrvata u standardnom jeziku novoštokavske fizionomije, a što je Ivo Frangeš izvrsno razumio i u svom opusu, uključujući i njemačko izdanje *Geschichte der kroatischen Literatur*, uzorno prikazao. Dakako, pišući o hrvatskoj književnosti mnogo, nije Frangeš u svojim usporedbama izbjegavao spominjati autore 18. stoljeća. Npr. u radu “Gundulić i hrvatski narodni preporod” (u knjizi *Suvremenost baštine*, Zagreb, 1992) spominje Frangeš kako je Baltazar Krčelić došao u posjed rukopisa *Osmana* (str. 26). Lovrićevo suprotstavljanje Fortisu glede Morlaka i Morlakije potaklo je Frangeša na ovakvu poredbu: “gotovo bi čovjek rekao idući Grabovčevim stopama” (24). Usporedbe teku i dalje: “Istina je da u to oprezno postbarokno vrijeme više oduševljavaju Gundulićevi pokajnički stihovi iz *Suza* (koji naprimjer nalaze odjeka i u Kanižlićevu stvaranju), ipak će neznatni, ali za ovu priliku toliko važniji Joso Krmptić

biti pun oduševljenja za Gundulića i Dubrovnik uopće, do te mjere da unosi kolaže iz *Osmana* u svoj razvučeni spjev *Radost Slavonije...*, a njegovo povezivanje osmerca i deseterca jedan je od navjesnika preporodne (budimo ovdje točni: mažuranićevske!) spoznaje o jedinstvu dviju naših tradicija” (25-26). Dodajem na kraju: razumije se samo po sebi da bi upravo novo i dopunjeno (pouzdana znam da je mnoge dopune napisao) hrvatsko izdanje Frangešove *Povijesti hrvatske književnosti* bilo vrlo dobrodošlo.

LITERATURA

Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.

Aleksandar Flaker, “Ivo Frangeš”, Ivo Frangeš, *Izabrana djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980, str. 7-23.

Radoslav Katičić, “Frangešovo doba”, *Umijeće interpretacije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000, str. 65-70.

Stanko Lasić, *Krležologija*, IV-VI, Globus, Zagreb, 1993.

Josip Lisac, “Ive Frangeša ‘Povijest hrvatske književnosti’”, *Republika*, 44, 1987, br. 7-8, str. 90-99.

Josip Lisac, *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*, Književni krug, Split, 1994.

Tonko Maroević, “Sa stilom, ne manje čovjek”, *Mogućnosti*, 51, 2004, br. 4-6, str. 163-165.

IVO FRANGEŠ AND THE CONCEPTUAL MOVEMENTS IN CROATIAN LITERATURE OF THE 18TH CENTURY

Summary

As it is generally known, the main scientific attention of the historian of the Croatian literature Ivo Frangeš was dedicated to Croatian literature of the nineteenth and twentieth century. His interest in older literature is also important since he was a historian of national literature in general; he was also the one who determined the meaning of the history of literature in text interpretations, as well as the one who evaluated the artistic achievements of texts and beauty of their language with the clear meaning of the knowledge for the history of literature. Since the question of language is one of the important questions of Croatian literary history, it is clear that Frangeš also observed it from the aspect of building a language suitable for all the purposes that it was needed for within Croatian society, while among those needs, the need for serving the art of words, by all means, undoubtedly has its place. It is important to mention Frangeš's work written in 1962 called “Conceptual movements in South-Slavic literature from the eighteenth century”, especially because of its linguistic meaning, because this work started a new approach to categorizing the Croatian literary language into periods, while the work of Marin Franičević from 1965 “Problems of categorizing periods in Croatian literature”, also takes a significant place. After the initiative from historians of Croatian

literature, linguists led by Dalibor Brozović and Radoslav Katičić also provided their much needed insight, i.e. their once-more reevaluated views not only on the Croatian language of the eighteenth century, but also on Croatian literary history as a whole. It can be concluded that in a relatively early phase of his work, Ivo Frangeš noticed all the most important characteristics which in the eighteenth century characterized Croatian and other Southern-Slavic areas and did that in a representative style with full knowledge and deliberate manner thus influencing newer analysis of Croatian linguistic history.

Key words: *Frangeš, the Age of Enlightenment, 18th century*

IVO FRANGEŠ E LE CORRENTI DI PENSIERO NELLA LETTERATURA CROATA DEL XVIII SECOLO

R i a s s u n t o

Ivo Frangeš, storico della letteratura croata ha dedicato, come è ben noto, la maggior parte del suo interesse scientifico allo studio della letteratura croata del XIX e XX secolo. Tuttavia, non è di minore importanza il suo interesse per la letteratura delle epoche precedenti, dato che è stato storico della letteratura nazionale nel suo complesso, ed ha indagato l'importanza della storia della letteratura nell'interpretazione dei testi, valutando la loro portata estetica e la loro eleganza linguistica, tenendo conto quanto tale conoscenza è importante per la storia della letteratura.

Poiché la questione linguistica presenta una delle questioni centrali nella storia della letteratura croata, risulta chiaro che Frangeš trattava tale questione anche dalla prospettiva della costruzione di una lingua adatta per tutte le necessità della società croata, tra le quali quella dell'arte della parola occupa un posto inconfutabile.

Per il suo carattere semantico bisogna nominare innanzitutto il lavoro di Frangeš intitolato „Le correnti di pensiero nelle letterature slave meridionali nel XVIII secolo“ dell'anno 1962, con il quale ha avuto inizio un nuovo approccio alla periodizzazione della lingua croata letteraria; un posto importante occupa anche il lavoro di Marin Franičević intitolato „I problemi della periodizzazione della letteratura croata“ dell'anno 1965.

Dopo le iniziative degli storici della letteratura croata, anche i linguisti, tra cui per i primi Dalibor Brozović e Radoslav Katičić, hanno contribuito con i loro studi; hanno rivalutato le posizioni non soltanto sulla lingua croata del XVIII secolo, bensì sul complesso della storia della lingua croata.

Dopotutto, possiamo dire che Ivo Frangeš, in una fase relativamente giovane del suo lavoro, ha evidenziato le caratteristiche più significative del contesto culturale croato e quello degli altri paesi slavi meridionali, dimostrando una conoscenza complessiva e un metodo di ricerca misurato, creando in tale modo un impatto sui nuovi studi della storia della lingua croata.

Parole chiavi: *Frangeš; Illuminismo; XVIII secolo.*

Podaci o autoru:

Josip Lisac, profesor dijalektologije i povijesti hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2, Zadar.

Kućna adresa: Ulica Brne Krnarutića 4, Zadar

Tel.: 023/251-591